

УДК 94(4-11)+(4-17) «8/12» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-058

Волоські кнезати в історії Східної та Південно-Східної Європи

Я.В. Пилипчук

*Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України,
bachman@meta.ua*

Ключові слова:

кнезати, волохи, Волощина, влахи, Мунтенія.

Ця стаття присвячена історії волоських кнезатів у добу Високого Середньовіччя. До XIII ст. влахи куди частіше згадувались на Балканах чим на північ від Дунаю і це більше стосувалось предків аромунів, ніж румунів. Волохи були бунтівними підданими ромеїв, проте це не виключало ситуативних союзів з ромеями і участі волоських контингентів у візантійській армії. Формування політичних структур східних романців на північ від Дунаю можна датувати IX-XIII ст. Оформлення Волощини як самостійної держави пов'язане з кризою у Золотій Орді та з експансією Угорщини на схід. Басараб тільки завершив справу розпочату Сенеславом. Кнезат Гелу це ніщо інше як волосько-слов'янський кнезат у Трансильванії. Стосовно міграції волохів у Мунтенію, то вона мала здійснюватись як з території Трансильванії, так із території Балканського півострова.

Wallachian cnezates in history of Eastern and South-Eastern Europe

Ya. Pylypchuk

A. Krymskyi Institute of oriental studies NAS of Ukraine

Key words:

cnezates, Wallachians, Wallachia, Vlachs, Muntenia.

This paper is devoted to the history of walnuts a day knezats in the High Middle Ages. Wallachians mentioned far more often than in the Balkans and north of the Danube by the thirteenth century. Wallachian rebellious were subjects Romaios (Byzantines), but this does not exclude the situational alliances with Romaios and Wallachian contingents participating in the campaigns of Byzantine army. Formation of political structures the Romanians in regions to the north of the Danube can be dated to the IX-XIII centuries. Making Wallachia as an independent state linked to the crisis in the Golden Horde and the expansion of Hungary to the east. Basarab just completed buissnes of Seneslav. Knezate of Gelou is nothing like Wallachian-Slavic cnezat in Transylvania. Regarding the migration of Wallachians in Muntenia, it was implemented as from the territory of Transylvania, as well as from the territory of the Balkan Peninsula.

Одним із найцікавіших аспектів історії Східної Європи є питання виникнення румунської держави. Предки румунів були відомі під назвою волохи. Власне волоським кнезатам і присвячене дане дослідження. Проблема історії волохів присвячена значна література. Серед російських дослідників варто виокремити В. Шушаріна та Г. Літаврїна [43; 44; 22]. Серед румунських дослідників варто зупинитись на працях А. Ксенопола, А. Маджару, Р. Карчюмару, В. Спінея, К. Когельнічану, Т. Селеджана, А. Марієнеску, Ф. Курта, Д. Штефанеску, Н. Джувари, М. Ферару [83; 84; 45; 46; 74; 75; 70; 57; 60; 61; 62; 63; 64; 10; 78; 51; 52; 50; 54; 70]. Серед молдавських дослідників ця проблематика цікавила П. Параску та М. Руссева [27; 28; 34; 35]. Також ця проблема цікавила до-

слідників у Болгарії, зокрема П. Коледарова та В. Златарські [17; 8]. Серед угорських істориків цю проблему досліджували Л. Рашоньї та І. Вашарї [73; 80; 81].

Необхідно зауважити, що рання історія волохів оповита мороком. Перша згадка про волохів на північ від Дунаю датована XII ст. Нестор-літописець вказував, що волохи жили поблизу від Дунаю і свого часу прогнали слов'ян з Дунаю. У німецькому епосі "Пісня про Нібелунгів" згаданий князь Рамунц, який на чолі війська з 700 вершників прийшов на допомогу Аттілі. Сучасні румунські дослідники вбачають в ньому правителя східних романців. Наступним по часу виходу джерелом були "Звершення угорців" угорського Аноніма. Він вказував, що правитель волохів та

склаві Гелу воював проти вождя угорців Тетеня і загинув у битві з угорцями. Він також захищав свою країну від набігів печенігів. Волохи знаходились і у війську болгарського правителя Глада. Волохи охарактеризовані угорським хроністом як римські чабани. Шимон Кезаї повідомляв, що секеї допомагали угорцям завойовувати Трансильванію. У трактаті французького анонімного францисканця "Опис Східної Європи" вказано, що волохи тікали на Балкани з Паннонії. Окрім того, вказівка на зіткнення волохів з імперською візантійською адміністрацією у XI ст. є у Кекамена і вони спостерігаються південіше так званої "Лінії Іречека", де за Раннього Середньовіччя проходила лінія розмежування грецького та романізованого населення у часи Пізньої Античності. Власти фіксувалися у Епірі, Македонії та Елладі. Вони могли опинитися там відступаючи під тиском дунайських болгар. Можна припустити, що угорська міграція примусила мігрувати частину романського населення ще не асимільованого слов'янами. Ще раніше східнороманський світ був розколотий на частини переселенням слов'ян на Балкани. Найбільш добре задокументованим є минуле романців у Далмації. Фіксуються вони й у Македонії і ця локальна їх група є предками аромунів. У візантійських документах згадувались «Влахія μεγαλη» та «Влахія μικρα», локалізовані дослідниками у Фессалії та Етолії відповідно. За правління Івана Асеня II «Велика Влахія» грецьких джерел входила до складу Другого Болгарського царства. Історія походження предків сучасних румунів найбільш неясна та свідчень писемних джерел про волохів. У вірменського хроніста Мовсеса Хоренаці згадана незнама країна Балак по сусідству з Сарматією (східноєвропейськими степами) та Загорою (району за Балканськими горами). Ці дані пізніше повторив Ананій Ширакаці. Михайло Сирійський згадував про народ Балакаїє який живе поряд з франками (або з трансильванськими німцями-саксонцями або з угорцями, які на той час вже стали католиками), куманами та сербами. Рашид ад-Дін згадував про конфлікт улаків з огузами. Мотахар б. Тахір ал-Макдісі згадував про народ валадж, який не є чисельним і є сусідом турків (тюрк у широкому розумінні, а не конкретно огузів). А. Дечей та В. Чокілтан зіставляли етнікон валадж із предками сучасних румунів. В візантійському агіографічному джерелі "Дива Святого Георгія" мізійці згадані як союзники болгар. Ймовірно автор мав на увазі волохів [72; 60; 75, р. 59-60, 73-83, 90-91, 119; 12; 19, с. 89; 64, р. 4-5; 29; 54; 23, с. 179-183; 56; 78; 81, р. 31; 10, с. 124-125,

130, 134; 31; 33].

Стосовно походження румунів ми маємо ряд гіпотез румунських археологів. Так Й. Нестор, Є. Захарія та Р. Теодореску вважали, що на території Мунтенії, Трансильванії та Добруджі був присутній автохтонний дако-романський компонент. При цьому з романцями пов'язувалась культура Іпотешті-Кіндешті, хоча її з куди більшим правом можна назвати слов'янською чи принаймні поліетнічною. Погляд на Дріду як на романську спільність викликав заперечення у болгарських археологів В. Типкової-Заїмової, І. Венедікова, С. Ваклінова, Д. Овчарова. У румунській історіографії археологічна балкано-дунайська культура на території на північ від Дунаю у Ранньому та Високому Середньовіччі названа культурою Дріду і пов'язують її з романцями. При цьому дослідники виокремлюють ряд етапів у її існуванні. Д. Ончул припускав про існування волоського кнезату в Олтенії у XI ст. З ними він ймовірно пов'язував свідчення угорських джерел про Глада та Ахтума. К. Хоредт вказував, що до середини XII ст. слов'яни були у Трансильванії та в Південних Карпатах були асимільовані волохами та угорцями. Він вказує, що періодом асиміляції був час з IX до XIII ст. М. Комша вважає, що сліди слов'ян на більшій частині території Румунії простежуються до X ст. Культура Дріду являла собою поєднання болгар, слов'ян та романців. Слов'яни були третьою складовою давньорумунської спільності. Волохи сприйняли слов'янську матеріальну культуру. Дако-романці були автохтонним населенням Мунтенії. Іноетнічні моменти в кераміці пояснювались контактами та спорадичною присутністю тюркських огурських (булгарських) кочівників у регіоні. Під час занепаду Першого Болгарського царства та зайняття придунайської низовини пізніми кочівниками, слов'яни у Карпатсько-Дунайських землях опинились відрізнаними від своїх основних центрів. Внаслідок ізоляції вони були поглинені більш чисельним осілим населенням. Більшість румунських археологів вважає культуру Дріду проторумунською або давньорумунською. При цьому вони відзначають, що для цієї культури був характерний проторумунсько-слов'янський симбіоз. Навала печенігів у 971-1000 рр. призвела до зникнення Дріду (Балкано-Дунайської культури) на територіях Молдови, Мунтенії та Олтенії. Проте певні сліди від неї залишились. Так вони в Молдові брали участь у формуванні комплексів Хлінча II – Редукенень і власне звідти й йшли корні культури Редукенень. В Мунтенії від Дріду залишились лише слабкі сліди і тільки в підкореній ромеями частині на Балканах

(території Першого Болгарського царства) вона збереглась у значно більшому об'ємі.

Відносно тези М. Комши стосовно ранньої романізації Мунтенії та Молдови, то вона видається нам сумнівною, оскільки римської влади окрім Трансільванії на цих теренах не було, а германська та слов'янська присутність на цих теренах достовірно засвідчена наративними джерелами та археологічними джерелами. К. Дайковічу проте заперечує романський характер культури Дріду і вказував, що на південь від Дунаю романці були асимільовані слов'янами, а в Молдові та Мунтенії не було романізації та римляни не були присутні. Отож романське населення було присутнім тільки у Трансільванії. К. Дайковічу є рішучим опонентом ідеї, Р. Реслера, що волохи прийшли на територію Румунії з Балкан у XI-XIII ст. Романське населення залишалось у Дакії і після приходу готів з гепідами. Воно було змушене залишити міста та поселення у долинах та стати горянами, які займались скотарством. Германці та авари впливали на романців і в результаті у Трансільванії з'явилися змішані поселення. Змішувались романці і з слов'янами. Контакти з ними позначились слов'янізмами у мові та подібністю кераміки романців Трансільванії на аваро-слов'янську. У Трансільванії з IX ст. почали виникати слов'яно-романські князівства і активно йшов процес формування волохів як романської спільності. Проте концепція К. Дайковічу не є прийнятою у румунській науці, а пануючою є теорія Й. Нестора. І. Хинку ж датує балкано-дунайську (Дріду) X-XIV ст. та співставляє її з волохами та тіверцями. Останніх вона вважала поліетнічними. В опозиції до позиції румунських вчених знаходились молдавські радянські вчені, зокрема Г. Федоров. Він пристає на точку зору К. Дайковічу і від себе додає, що балкано-дунайська культура не має коренів на теренах Румунії. Її локальний варіант у Карпатських горах – культура Буков – мала поліетнічне романо-слов'янське населення. Матеріальна культура князівств Молдова та Волощина відрізнялась від Балкано-дунайської культури. Волохи як етнос виникли наприкінці I тис. н.е. – на початку II тис. н.е. Волохи переважно сформувались у Карпато-Дунайському регіоні. Проте волохи не були тільки дако-романцями. В Карпато-Дунайський регіон приходили й романці з Балканського півострова. У XI-XIII ст. території придунайської низовини були спустошені вторгненнями кочівників (кипчаків та печенігів). Щоправда відносини кочівників та романців не були тільки ворожими. Кочівницькі пам'ятки знайдені у Редукенень, Хлінча II, Синкерень та Мовіліце. Волохи у такому випадку були багаточисельним

землеробським населенням, а тюрки-кочівники малочисельним панівним елементом. Куди більші були наслідки монгольської навали та створення Улусу Ногая. Волохи у своїй більшості були вимушені відійти у Трансільванію, щоб незабаром повернутися [24; 16; 41, с. 26-66].

Нікіта Хоніат, котрий написав свій доробок на самому початку XIII ст. вказував, що болгарам у їхньому повстанні допомогли скіфи (кипчаки), скіфи з Вордони (бродники), влахи. Він же описуючи дещо раніші події вказував, що двоюрідний брат Мануїла Андронік втік у 1164 р. з ув'язнення з Ахелоя і рухався до Галичини, проте на шляху до русинів його перехопили волохи і видали його візантійському імператору [39]. Калоян був названий Іоанном правителем волоським та болгарським французами Робером де Кларі, Жоффруа де Вілардуеном, Анрі де Валансенном. Такий самий титул використаний у листуванні між Іннокентієм III та Калояном. Коломана Асеня називав правителем влахів Філіп Муске. Окрім того, маємо зауважити, що в арабських джерелах країна Болгарія відома як Улак, а Волзька Булгарія – як Булгар. В більш пізніх турецьких джерелах сама Волощина називалась не як Улак, а Афлак. Рашид ад-Дін називав Болгарію Улакутом. Улахатцом називав Болгарію вірменин Вардан вардапет. Нікіта Хоніат та Лев Манасторіот вважали, що ті проти кого воював Ісаак II Ангел були влахи [15; 5; 75, р. 178-179; 19, с. 89-90; 17].

Усі ці факти схиляють ряд румунських дослідників (В. Миркулец, В. Спіней, Ф. Курта) до думки, що династія Асенів мала волоське походження. У минулому цієї точки зору притримувались Н. Йорга, Н. Бенеску, Г. Мурну, Г. Бретіану, К. Джуреску, С. Драгомір, П. Панаїтеску. У останій час у румунській історіографії набуло поширення означення держави Асенів як Волосько-Болгарської держави. Серед російських вчених румунську точку зору на походження Асенідів прийняв А. Васільєв. Проте румунська ж дослідниця М. Лазареску-Зобіан вважає Асенів кипчаками. Угорець І. Вашарі вважає Асені напіввалахами-напівкипчаками. У болгарській історіографії ж прийнято вважати Асенів болгаризованими кипчаками [50, р. 25-68; 65, р. 99-110; 66; 67, р. 118-132; 68, р. 35-56; 75, р. 138-139; 58, р. 267; 74, р. 29-59, 113-115; 3, Глава 1, параграф 9; 81, р. 41-42; 83; 84; 63, р. 1-14; 64, р. 5-6; 17; 51, р. 357-365]. Італійський вчений П. Магдаліно вважає Петра та Асеня влахами і болгарями [79, р. 636-637]. Американський дослідник Р. Вульф вважав Асенів волохами і вважав волохів головною рушійною силою повстання [82]. Цю точку зору прийняв

французький історик П. Готьє. Грецький славист Ф. Малінгудіс також поділяв це переконання. Австрійський історик К. фон Хофлер вважав, що волохам належала керівна роль у повстанні 1186 р. Французький дослідник Ф. Дьоглер та американський візантолог Г. Острогорський вважали панівним елементів болгар. Д. Ончул вважав, що керівника роль у Другому Болгарському царстві належала болгарам, а волохи грали велику роль у війнах з ромеями. А. Ксенопол вважав, що влахи грали важливу роль у повстанні, проте не вважав коректним ставити питання про волоське походження Асенів [17].

Маємо зауважити, що наукові дискусії болгарських та румунських дослідників, як колись дискусії угорців та румунів, часто далекі від академічної нейтральності й є ангажовані певними ідеями. Куди більш є підстав вважати династію Асенів кипчацькою. Ромеї які безпосередньо зіткнулись з Асенями називали їх болгарами чи мизійцями і вказували на допомогу їм з боку скіфів (кипчаків). Задовільної романської етимології імені Асень немає, проте можливі кілька пояснень з тюркських мов. М. Баскаков вважає можливими дві етимології імені Асень – від тюркського іменника *Āsān* (здоровий) чи дієприслівникового звороту *össin* (нехай зростає). Візантійська грецька форма цього імені – Асаніс. Осень – слов'янська форма імені *Āsān/Esen*. Асень – похідна форма від імені Есен, тобто «здоровий», яка, на думку О. Пріцака, була також назвою і династії, і клану. В. Стоянов вважає, що ім'я Асан може походити від тюркюцького Ашина, і пропонує свою етимологію імені вождя від тюркського прислівника *esep* (здоровий, радісний, життєрадісний, розумний). І. Вашарі вважав давньоруську форму імені Асень Осень похідною від тюрк. *esep* (музика, здоровий, безпека). У «Синодику Борила» Асеня названо Бельгуном. Це ім'я похідне від тюрк. *bilgün* (знаючий, розумний). Швидше за все, це було прізвище Асеня. Тюркська гіпотеза походження Асенідів знайшла поширення в українській, угорській та казахській історіографії. О. Пріцак обстоював кипчацьке походження цієї династії і вважав, що на території Донщини правила династія з аналогічною назвою. В. Стоянов також припускає, що Асені були династією на території Донщини. Дослідник відзначив, що місто Осенів було пізніше відоме під назвою Шарукань, а Асень належав до династії Кай. О. Кадирбаєв впевнений у кипчацькому походженні Асенідів. С. Плетньова також вважала Асенідів кипчаками [2, с. 81; 71, с. 73–75, 361; 76; 21, с. 249; 42, с. 226; 81, р. 38–47; 32, с. 239–244; 77,

р. 683; 11, с. 58–60; 30, с. 181–182]. Цікаво, що в хроніці Георгія Акрополіта вказано, що після смерті Калояна син його сестри Борил одружився на вдові Калояна [1, с. 27–28]. Такий звичай був характерний для монголів та тюрків-язичників [38, р. 103].

У цілому логічно припустити, що Асені були кипчаками, які у період до повстання 1185 р. володіли провінціями у прикордонних землях з воліф візантійських імператорів. Варто зауважити, що візантійськими провінціями були й влахи. Стосовно ж болгар, то вони втратили свою аристократію під час кампаній Василя II Болгаровбивці та під час придушення ромеями повстань Петра Деляна та Георгія Войтеха. При цьому Петр Делян був самозванцем, а реальним болгарським царем був Алусіан. При цьому треба зважати, що династія Комітопуло, котра правила Західноболгарським царством була вірменською за походженням. Загалом для болгар було характерне панування династії іноземного походження. Над слов'янами панували династії булгар (тюрків-болгар) Дуло та Вокіл. Пізніше болгарами правили династії Тертеровичів та Шишмановичів, які були кипчацького походження. Династія Асенів не мала суттєво вирізнятися з-поміж них. Та й повстанню 1186 р. ромеї спочатку не надали великого значення. Цьому були прецеденти. Дука прикордонної феми Парістріон-Парадунавон Нестор у 1074 р. повстав за допомогою печенігів, котрі жили в Болгарії. Печеніги також надавали допомогу богумілам Леки та Травлом. Ромеї були впевнені, що повстання так само буде придушене як і раніше і не бачили у Петрі з Асенем реальної загрози. Візантійська імперія у 80-х рр. XII ст. переживала не більш глибоку кризу ніж у 70-х рр. XI ст. Проте Ісаак II Ангел не мав талантів Олексія Комніна, а сили волохів та кипчаків регулярно завдавали шкоди імперському війську. Вони були ідеально пристосовані для рейдів та війни у гірських місцевостях. Навряд чи можна заперечити, що волохи грали помітну роль у повстанні Петра та Асеня, оскільки Ансберт, описуючи звершення Фрідріха I Барбароси на Балканах, поряд з сербами та болгарам згадував волохів [25; 63, р. 4; 78].

Частіше усього можна зустріти згадки про волохів на Балканах. Рабин Веніамін Тудельський згадував про волохів як мешканців гірських місцевостей, які вдало долають їх. Коли вони спускаються з гір, то нападають на греків і часто грабують їх. Про улаків як про мешканців гір згадував Абу-л-Фіда. Згідно з даними Георгія Кедрена та Іоанна Скіліци один з чотирьох комітопулів Давид загинув від руки влаха між Касторією та

Преспю. Як мешканців Гемуса (Балканського хребта) про них згадувала Анна Комніна. У 979 р. влахи служили у війську феми Еллада. У 70-80-х рр. Х ст. керівник волохів Еллади Нікуліца Старший обороняв Ларрісу від болгар. У 1025-1028 рр. згідно даним "Барійських аналів" волохи воювали проти арабів як союзники ромеїв. Згідно даним Іоанна Кіннама у 1166 р. візантійське військо супроводжували по північному берегу Дунаю союзні ним волохи [13; 22; 20, с. 113; 63; 4; 75, р. 132; 54].

Проте волохи часто виступали як вороги Візантійської імперії. У 1066 р. вони повстали проти імперії. Їх очолив фессалійський магнат Нікуліца Дельфін. У волохів був свій вождь Славота Кармалак. У 1091 р. волохи повстали проти імперії внаслідок небувалої кількості мобілізації рекрутів. У 1199 р. волохи виступають як супротивники Візантійської імперії виступаючи вже як союзники болгар та кипчаків. Втім це був не перший їхній виступ проти імперії. Представниками волохів на службі імперії же були Василь, Григорій, Андронік Тінтілуки. Кекавмен писав, що волохам не можна довіряти, оскільки вони зрадники і якщо вибухне повстання у Болгарії, то саме вони будуть його винуватцями. Він писав що їх небажано впускати в укріплені поселення. Про невдячність влахів писав Іоанн Сіропул і вказував на їх участь в повстанні 1186 р. Анна Комніна вказувала на те, що влахи живуть поряд з болгарами, наприклад казала про поселення Езеву. Мешкали вони у долині Струми, Могленах, Південному Епірі. У 1105 р. влахів вигнали з Афона. Поблизу від Ісакчі була знайдена печать Георгія стратіга влахов. Тагмою волохів командував Георгій Деканос. У 1095 р. влахи та кипчаки підтримували самозванця Псевдо-Романа Діогена. У 1190 р. волохи та кипчаки вже на службі Візантійської імперії у битві при Аркадіополі (Люлебургасі) воювали. Волохи були присутні і в районі Фессалії та Македонії. Їх очолював Добромил Хріз [62, р. 47-55; 39; 22; 75, р. 122; 54; 18; 13; 11, с. 140-141].

Населення культури Редукенень було ж змушене визнавати владу кипчаків. Ці моменти зокрема й зумовили те, що у угорських документах землі за Карпатами називались Куманією. При цьому в папських документах вказано, що католицьким місіонерам заважали здійснювати проповідницьку діяльність якісь валаті. Валаті це ніхто інші як волохи, які у XIII ст. сповідували православ'я. Тюрки та волохи жили у Прикарпатті черезполосно. При цьому кочівники у кількості значно поступались волохам. Жили вони ра-

зом й у Трансильванії. Румунський дослідник А. Маджару вказує на проживання волохів поряд з печенігами та секеями. У одному з угорських документів початку XIII ст. вказувалось, що волохи поряд з сансонцями, секеями, печенігами входили у склад війська Йоахіма, котре воювало проти кипчаків, які виступили проти болгарського царя Борила. Маріно Санудо Торселло вказував, що карпатські перевали охороняються волохами та секеями. Птолемей з Лукки вказував на те саме. Згідно з даними Томи Тосканського у 1277 р. волохи на службі в угорців завадили русинам прийти на допомогу чеському королю Пшемислу Оттокару II. Бенедикт канонік з Естергома описуючи події 1285 р. вказував, що на шляху монгольського вторгнення стали волохи, секеї та трансильванські німці, котрих він називав саксонцями. Оттокар Штірійський вказував, що правитель волохів у Марамуреші був союзником угорського короля. Про те саме стосовно подій 80-х рр. XIII ст. вказано у слов'яно-молдовських хроніках та у Григоріе Уреке. Тосканський географ XIV ст. описував волохів, проте помилково їх зарахував їх до поган (язичників). У 70-80-х рр. XIII ст. Ногай розбудовував свій улус у Північно-Західному Причорномор'ї включивши до його складу і землі Береганського степу та рівнин Мунтенії. Проте, це не завадило заснувати волохам у Куртя-де-Арджеш монастир. Згідно даних Гійома де Рубруку волохи жили і під зверхністю Золотої Орди. У 1285-1288 р. володар Літової вів війну проти угорського війська посланого Ласло IV Куна. Вести війну з настільки сильним ворогом той міг тільки спираючись на допомогу більш потужних сусідів. Маємо зауважити, що період 80-90-х рр. XIII ст. був періодом застороження відносин васалів Ногая з сусідами. Шишман з Відіну та Дрман і Куделін з Бранічево воювали проти угорського вассала сербського короля Мілутіна, а потім Стефана Уроша. Навряд чи суттєво відрізнялась ситуація у Карпатах, куди окрім Дьордя Бакси угорський король спрямував загон Фінти Мендійського. Маємо зауважити, що у слов'яно-молдовських літописах підкреслюється відданість волохів з Трансильванії угорському королю і вказано на їхній перехід через гори поклав початок формуванню князівства Молдова. Вихідним пунктом міграції вказаний Ардял (румунське спотворення угорської назви Трансильванії), котрий називався Марамуреш. У Південних Карпатах відбувались схожі процеси. У легенді про воєводу Раду Негру вказано, що той у 1290 р. на чолі волохів та саксонців прийшов з комітатів Фегераш та Альмош на річку

Димбовіцу. Вони спорудили місто Кимпулунг, а потім прийшли у Арджеш і знову спорудили там місто. Вказано, що люди Раду Негру дійшли до Серета та Олта. В Кимплунгу-Мусчел знайдено напис на честь комеса Лауренція. Цей надпис був написаний у першій половині XIV ст. Його часто датують 1300 р. Волохи мешкали на обох берегах Дуная та по обидва схили Карпат. Тимчасовий занепад волоських поселень на схід від Карпат зумовило монгольське вторгнення 1241-1242 рр. Стосовно походження Раду Негру, то Ж. Сабітов та Р. Карчюмару вважали його Чингізидом. Варто вказати, що навіть Богдан з Кухі, засновник Молдовського князівства мав зв'язки з татарами. Н. Джувару вважав його кипчаком. Е. Марієнеску ж вважав його взагалі угорським єпископом Угріном. У легенді про Раду Негру вказано, що той правив Альмашем та Фегерашем. Дійсним правителем цих територій за Ласло IV та Андраша III Арпадів дійсно був Угрін. Окрім того, у листі Джіованні Лукарі з Дубровіника датованого 1352 р. вказаний Раду Негру угорської нації та батько влахів (при цьому варто мати на увазі, що за часів існування Речі Посолитої українські шляхтичі називали себе польською нацією руської віри). В "Літописі Кантакузинів" Георгія Кантакузина, що Раду Негру має родовід від Траяна, що звичайно є неправдою. Епоха XVII ст. була взагалі багатою на фальшиві генеалогії. Варто зауважити у дослідженнях румунських вчених Раду Негру зазвичай ототожнюється або з Тіхоміром або з Басарабом. Проте Д. Ончул вважав, що Раду Негру ніколи й існував і є вигаданою особистістю [63, р. 1-16; 61, р. 111-126; 74, р. 131; 75, р. 143, 145, 155, 163, 178-179, 188-193; 12; 51; 52; 59; 6, с. 57-58; 7, п. 59-61; 55; 57, р. 4-7, 9; 10, с. 175-179; 47, р. 95-98; 48, р. 47-54; 35, с. 93-103; 36, с. 380-382].

Якщо ж перейти до актового матеріалу, то у середині XIII ст. в одному з угорських королівських документів згадані чотири волоських кнезата – Іоанна, Фаркаша, Літовоя та Сенеслава. У 1247 р. володіння Іоанна та Фаркаша були передані у власність госпітальєрам, щоб ті охороняли кордони від татар, язичників та схизматиків (православних). Те, що Ласло IV Кун вів війну проти Бербата за несплату данини вказує на поширення угорської влади і на територію Літовоя, котрий був родичем Бербата. Стосовно Сенеслава, то його володіння мали знаходитись за межами впливу Угорщини. У Рашид ад-Діна його володіння названі Мішлявою. Окрім того, у хроніці Рашид ад-Діна згадана країна Кара-Улаг. Перський хроніст мав знати принаймні два з чотирьох романських кнезати. Деякі дослідники вважали, що іс-

торик згадував і про Берзенам-бам і вважали, що так було названо Северинський банат або романського правителя. Частина з перших волоських господарів носила слов'янські імена, а мовою офіційних документів була церковнослов'янська. Історія волохів наприкінці XIII ст. оповита мороком. Під 1332 р. згадувався Басараб син Токомера. Л. Рашонї вважав, що Токомеру тотожні слов'янське Тіхомір та тюркське Токомер. Ми можемо спостерігати тяглість державної традиції у регіоні з середини XIII ст. до Басараба. Стосовно Басараба то вперше про нього згадано в 1321 р., коли він визнав себе вассалом угорського короля. У 1324 р. Басараб згаданий як воєвода наш заальпійський (закарпатський) Басараб. У 1325 р. Басараб вже названий ворогом корони, проте римський папа Іоанн XXII у 1327 р. називав його богобоязним князем-католиком. Як ворог Угорщини Басараб згаданий у 1329 р. У 1330 р. Карл Роберт здійснив похід на Волощину, який закінчився битвою при Посаді. Волохи завалили шлях у горах і угорському королю ледь вдалося врятуватися. Ця перемога сприяла визнанню сусідами князівства Волощина. Користуючись нею волохи зайняли Северинський банат. Повернути це короне володіння вдалось вже Людовіку I Анжу, котрий у 40-х рр XIV ст. здійснив ряд кампаній у Волощині. Повернув край Короні тільки комес секеїв Іштван Лакцфі. У 1330 р. Басараб виступив як союзник болгар у битві при Вельбужді. Союзним болгарам волохам та татарам протистояли серби. У 1332 р. Карл Роберт Анжу ще не примирився з втратою Волощини і називав Басараба не інкаше як невірний волох. Пізніше такий епітет буде використовувати Людовік (Лайош) Великий по відношенню до засновника молдавського князівства Богдана. Хоча Угорщина офіційно не визнавала відокремлення Волощини та Молдови, але фактично ці князівства були незаявними від угорського короля [73, р. 242, 251-252; 64, р. 3-4; 69, р. 111-125; 70, р. 552-553; 75, р. 163; 57, р. 4, 8-9, 12-15; 10, с. 171-179].

Басарабом називали засновника правлячої династії Волощини. Він був сином Тихомира. На думку П. Павлова, М. Лазареску-Зобіан та А. Гьокбеля, Басараб, як і його рід, мав кипчацьке походження. Зазвичай це ім'я вважають похідним від тюркських слів *bas* (придушувати, правити, керувати) + *äg* (чоловік) + *oba/aba* (батько, дядько, старший брат). Басараб у перекладі означало «правлячий рід», або «той, хто походить з правлячого роду». У латиномовних джерелах ім'я згадувалось як *Bazarab*, *Bazarad*, *Bazaras*, *Vozorab*, *Basarat*. Закінчення «-d» може бути пояснене угорською

адаптацією цього тюркського імені. У "Дубницькій хроніці" і у хроніці Яноша Туроці згадувався як *Vazarad*. У угорських документах анжуйської доби ім'я згадується у формі *Vazarab*. У сербських літописах згаданий *Басарабь*. У надпису з Кимплунга згаданий *Басараб*. В сербських джерелах князівство Волощина називалось *Басараби*. Варто зауважити, що поляки та литовські літописці називали Волощину *Мультанами*, термін же волохи використовувався для позначення молдаван. Візантійський імператор та хроніст Іоанн Кантакузин називав ж Волощину *Унгро-Влахією* [9, с. 101; 58, р. 267; 26, с. 400; 81, р. 152; 73, р. 244; 17]. І. Вашарі вказує, що ім'я *Басараб* походить від куманського *Basar-oba* [81, р. 149–152]. А. Гьокбель вважає, що ім'я батька *Басараба* – *Тохомер* походить не від *Токтомер*, а від *Токомер* [53, р. 654; 81, р. 152].

Провівши дослідження ми дійшли наступних висновків. До XIII ст. влахи куди частіше згадувались на Балканах чим на північ від Дунаю і це більше стосувалось предків аромунів, ніж румунів. Волохи були бунтівними підданими ромеїв, проте це не виключало ситуативних союзів з ромеями і участі волоських контингентів у візантійській армії. Формування політичних структур східних романців на північ від Дунаю можна датувати IX–XIII ст. Оформлення Волощини як самостійної держави пов'язане з кризою у Золотій Орді та з експансією Угорщини на схід. *Басараб* тільки завершив справу розпочату *Сенеславом*. *Кнезат Гелу* це ніщо інше як волосько-слов'янський кнезат у Трансільванії. Стосовно міграції волохів у Мунтенію, то вона мала здійснюватись як з території Трансільванії, так із території Балканського півострова.

Джерела та література

1. Акрополит 1863 – Летопись великого логофета Георгия Акрополита. Перевод под редакцией Троицкого И. СПб.: в типографии Георгия Трусова, 1863. 220 с.
2. Баскаков Н. А. Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве». М.: Наука, 1985. 210 с.
3. Васильев А.А. История Византийской империи. Т. 2. <http://gumilevica.kulichki.net/VAA/vaa2.htm>
4. Вениамин Тудельский. Книга странствий // Три еврейских путешественника / Перевод с иврита и примечания П. В. Марголина. Москва: Гешарим – Мосты культуры, 2004. 332 с. http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Veniamin_Tudel/frameset.htm
5. Виллардуэн Жоффруа де. Завоевание Константинополя / Пер., статья и коммент. Заборова М.А. М.: Наука, 1993. 296 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Villarduen/frameset4.htm>, <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Villarduen/frameset5.htm>
6. Грекул Ф.А. Славяно-Молдавские летописи XV–XVI вв. М.: Наука, 1976. 151 с.
7. Григоре Уреке. Летописецул цэрий Молдовей. Кишинеу: Картя Молдовеняскэ, 1971. 277 с.
8. Златарски В. История на българска държава през средните векове. Т. 3: Второ Българско царство. България при Асеневици. София: Марин Дринов, 1994. 633 с.
9. Илиев Н. Десять половецких имен // Сборник материалов международной научной конференции «Кипчаки Евразии: история, язык и письменные памятники», посвященной 1100-летию Кимекского государства, в рамках Дней тюркской письменности и культуры. Астана: Евразийский университет им. Л. Н. Гумилева, Министерство культуры и информации Республики Казахстан, Комитет по языкам, 2013. С. 98 – 104
10. История Румынии. М.: Издательство "Весь Мир", 2005. 680 с.
11. Кадырбаев А.Ш. За пределами Великой степи. Алматы: Демей, 1997. 198 с.
12. Дживованни де Плано Карпини. История монголов. Вильгельм де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / Пер. с лат. А. И. Малеина. Ред., вступит. ст. и примеч Н. П. Шастиной. М.: Государственное издательство географической литературы, 1957. 270 с. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>
13. Кекавмен // Веселовский В. Советы и рассказы византийского боярина XI века. По неизданной рукописи // Журнал министерства народного просвещения, № 7. СПб., 1881 <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/Cecaumenos/text2.htm>
14. Киннам Иоанн : [Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов. (1118-1180) Пер. под ред. проф. Карпова]. СПб.: тип. Григория Трусова, 1859. 398с. http://krotov.info/acts/12/2/kinnam_0.htm
15. Клари Робер де. Завоевание Константинополя / Пер., статья и коммент. Заборова М.А. М. : Наука, 1986. 170 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Klari/frameKlari3.htm>, <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Klari/frameKlari4.htm>
16. Коледаров П. Политическа география на средновековната българска държава. Първа част от 681 до 1018 г. София: Издательство на Българска академия на науките, 1979. <http://www.promacedonia.org/pk1/>
17. Коледаров П. Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186-1396). София: Издательство на Българска академия на науките, 1989. <http://www.promacedonia.org/pk2/index.htm>

18. Анна Комнина. Алексиада / Пер., вступит. статья, комм. Любарского Я. Н. М.: Наука, 1965. 688 с. <http://www.alanica.ru/library/Komn/text.htm>
19. Коновалова И.Г. Арабские источники XII-XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР, 1990. М.: Наука, 1991. С. 5-115
20. Коновалова И. Г. Восточная Европа в сочинениях арабских географов XIII-XIV вв. : текст, перевод, комментарий. М.: Восточная литература, 2009. 223 с.
21. Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку / Под. ред. акад. Е. Ф. Карского. Воспроизведение текста изд. 1926 – 1928 гг. // Полное собрание русских летописей. Т. 1. М.: Восточная литература, 1962. VIII, 578 с.
22. Литаврин Г.Г. Влахи в византийских источниках X-XIII вв. // Византия и славяне. СПб., 2001. <http://dacoromania.net/article/%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%85%D0%B8-%D0%B2-%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%85-%D1%85-xiii-%D0%B2%D0%B2>
23. Мюссе Л. Варварские нашествия на Европу: волна вторая. М.: Евразия, 2006. 337, [15]с.
24. Овчаров Д. Болгары и румыны на Нижнем Дунае в Раннем Средневековье // История на българите: изкривявания и фалшификации. Ч. 1. София: «ТанНакРа», 2002. С. 170-200
25. Павлов П. Бунтари и авантюристы в средневековья Блгария. Велико Търново: Абагар, 2000. http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/content.html
26. Павлов П. Половцы во внутривосточной жизни Византии и Болгарии XIII – XIV вв. // Stratum Plus. – № 6 (2005 – 2009): Причерноморские этюды. СПб. – Кишинев – Одесса – Бухарест: Высшая антропологическая школа, 2009. С. 388 – 404
27. Параска П.Ф. Политика венгерского королевства в Восточном Прикарпатье и образование Молдавского феодального государства // Карпато-дунайские земли в Средние века. Кишинев: Штиинца, 1975. http://historylib.org/historybooks/pod-red--G-S--Grosula_Karpato-Dunayskie-zemli-v-Srezhnie-veka/4
28. Параска П.Ф. Внешнеполитические условия образования молдавского феодального государства. Кишинев: Штиинца, 1981. 176 с.
29. Песнь о Нибелунгах. <http://www.fbit.ru/free/myth/texty/pnibelun/home.htm>
30. Плетнева С.А. Половцы. М.: Наука, 1990. 208 с.
31. Повесть временных лет. Прозаический перевод на современный русский язык Д. С. Лихачёва. <http://www.hrono.info/dokum/1000dok/povest1.php>
32. Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». К: Обереги, 2008. 360 с.
33. Рашид ад-Дин. Огуз-наме. Баку: Элм, 1987. 128 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Rasiddaddin/frameset3.htm>
34. Руссев Н. Молдавия в темные века: материалы к осмыслению культурно-исторических процес сов // Stratum Plus. №5. СПб.-Кишинев: Высшая Антропологическая Школа, 1999. С. 379-407
35. Руссев Н. Волохи, русские и татары в социальной истории // Русин. № 2. Кишинев: Общественная организация Русь, 2005. С. 93-105
36. Сабитов Ж.М. Военное противостояние Ногай и Тохта-хана. «Военное дело Улуса Джучи и его наследников». Астана. 2012. С. 246-253
37. Сабитов Ж.М. Улусы Шибана и Шибанидов в административной структуре Золотой Орды в XIII-XIV веках. История, Экономика и Культура Средневековых Тюрко-Татарских государств Западной Сибири. Материалы Второй Международной Конференции (Курган, 17-18 апреля 2014 г.). Курган. 2014. С. 31-38
38. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды. Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. СПб.: Издано, на издании Строгановых, 1884. XVI, 564 с.
39. Хониат Никита. История со времени царствования Иоанна Комнина / Перевод редакции Н.В. Чельцова. Т.1. (1118-1185). СПб.: С-Петербургская Духовная Академия, 1860. VIII, X, 446 с. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/Xoniat/index.html>
40. Хониат Никита. История со времени царствования Иоанна Комнина / Перевод редакции Н.В. Чельцова. Т.2. (1186-1206). СПб.: С-Петербургская Духовная Академия, 1862. 540 с. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/Xoniat/index.html>
41. Федоров Г.В. Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект) // Stratum plus. № 5. Кишинев, Высшая антропологическая школа, 1999. с. 14-74
42. Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. М.: Издательство Московского государственного университета, 1966. 274 с.
43. Шушарин В.П. Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья // История СССР. №2. М.: Институт истории АН СССР, 1978. С. 38-53
44. Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров. М.: РОССПЭН, 1997. 512 с.
45. Cârciumaru R. Negru-Voda and Dragos. Legend and Historical Truth at the beginning of the Romanian Statehood // Codrul Cosminului. Vol. 15. Suceava: Ștefan cel Mare university, 2009. P. 23-43.

46. Cârciumaru R. Negru Vodă reflected in several less known historiographic sources from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century // *Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire*. T. XII. № 1. Targoviste: d'Université Valahia, 2010. P. 97-100
47. Cârciumaru R. An assumption regarding the ownership of the Ring with Mongolian Inscription found in St. Nicholas Church of Rădăuți... // *Brukenthal. Acta Musei*. Vol. IX.1 Sibiu, ed. Muzeului Național Brukenthal, 2014. P. 95-102
48. Cârciumaru R. Les prémisses de l'unification politique-territoriale dans l'aire roumaine située au sud et à l'est des Carpates après la grande invasion mongole des années 1240-1241. Brèves comparaisons théoriques // *Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire*. T. XVI. № 1. Targoviste: Université Valahia, 2014. P. 47-54
49. Curta F. *South-Eastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 526 p.
50. Curta F. Imaginea vlahilor la cronicarii Cruciadei a IV-a. Până unde răzbate ecoul discuțiilor intelectuale de la Constantinopol? // *Arheologia Moldovei*. Vol. XXXVIII. București -Suceava Editura Academiei Române –Editura Karl. A. Romstofer, 2015. P. 25-68
51. Djuvara N. Iarasi despre Negru Voda și «descalcatore» // *Magazin istoric* Vol. 34. № 7-8. București : Muzeului Național de Istorie a României, 2000. P. 28-31, 53-57
52. Djuvara N. Thocomerius-Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești. Cum a purces întemeierea primului stat medieval românesc dinaintea de «descalcatore» și până la așezarea Mitropoliei Ungrovlahiei la Argeș. Noi interpretări. București; Humanitas, 2007. 231 p.
53. Gökbel A. Kipchaks and Kumans // *The Turks*. Vol. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayinlary 2002. P. 643 – 659
54. Feraru R.M. Vlahii din Peninsula Balcanică în lumina izvoarelor literare bizantine din secolele X-XII // *Vol. Quaestiones Romanicae, (Lucrările Colocviului Internațional Comunicare și cultură în România Europeană. ediția I, 15-16 iunie 2012, Timișoara)*. Jatepress-Szeged, 2012, P. 44-56. <http://www.laurlucus.ro/bibliotheca-lucus/reconstrucate-istorice/dacoromania-sec-vii-xiii-dhr/vlahii-din-penisula-balcanica>
55. *History of Transylvania / B. Köpeczi, L. Makkai, A. Mócsi, Z. Szasz*. From the beginning to 1606. Editor of the English Translation Bennett Kovrig. Vol. 1. Toronto-New Jersey: Hungarian Research Institute of Canada – Atlantic Research and Publications, 2001–2002 <http://mek.niif.hu/03400/.03407/html/1.html>
56. Illyés E. *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*. Hamilton: Hunyadi Öcs. MK., ON., Struktura Press, 1992. <http://www.promacedonia.org/en/ei/index.htm>
57. Kogălniceanu G. *Basarab I zis Negru Vodă*, București: Minerva, 1908. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/istromdeck/cap1.pdf>
58. Lăzărescu-Zobian M. Cumania as the name of thirteenth century Moldavia and Eastern Wallachia: some aspects of Kipchak-Rumanian relations // *Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun/Journal of Turkish Studies*. Vol. 8. Harvard: Harvard University Press, 1984. P. 265 – 272.
59. Letopiseșul Cantacuzinesc – Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini de Constantin Cantacuzino. https://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_%C8%9A%C4%83rii_Rum%C3%A2ne%C8%99ti_de_%C3%A2nd_au_desc%C4%83lecat_pravoslavnicii_cre%C8%99tini
60. Madgearu A. Români în opera Notarului Anonim // *Bibliotheca Rerum Transsylvaniae*. XXVII. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2001. <http://www.geocities.com/amadgearu/notary.htm>
61. Madgearu A. Români și pecenegi în Sudul Transilvaniei // *Relatii Interetnice în Transilvania. Secolele IV-XIII*. – *Bibliotheca Septemcasternsis*. Vol. XII. București: Departamentul pentru Relații Interetnice – Editura Economică București, 2005. P. 111-120.
62. Madgearu A. Vlach military units in Byzantine army // *Samuel's state and Byzantium: History, legend, tradition // Proceedings of the International symposium Days of Justinian I*. Skopje: ЕвроБалкан, 2015. P. 47-55.
63. Madgearu A. Dominația mongolă și desprinderea românilor din Muntenia de sub dominația Regatului Ungariei // *Revista de Istorie Militară*. Vol. 1-2 (153-154). București: Institutul pentru studii politice de aparare și istorie militară, 2016, P. 1-14 https://www.academia.edu/30251087/Domina%C8%9Bia_mongol%C4%83_%C8%99i_desprinderea_rom%C3%A2nilor_din_Muntenia_de_sub_domina%C8%9Bia_Regatului_Ungariei_in_Revista_de_Istorie_Militar%C4%83_2016_1-2_153-154_p._1-14
64. Madgearu A. *The Asanids: The Political and Military history of the Second Bulgarian. Empire (1185-1280)*. Leiden-Boston: Brill, 2016. 368 p.
65. Mărculeț V. Unele considerații asupra relațiilor Imperiului Vlaho-Bulgar cu Imperiul de Niceea și cu Imperiul de Thessalonik (1204-1261). // *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*. Vol. I. Sibiu: «Lucian Blaga» University of Sibiu, 2004. P. 99-110
66. Mărculeț V. *Lumea românească de la Imperiul Asăneștilor la statele nord-dunărene*. Alba Iulia : : Editura Academiei Române, 2005. 176 p.
67. Mărculeț V. Dispute și confruntri interne în etapa de început a existenței țaratului Vlaho-Bulgar și implicarea Bizanțului.

- 1185-1204 // Buridava. Vol. 7. Ramnicu Valcea: Muzeului Valcea, 2009. P. 118-132.
68. Mărculeț V. Țaratul Vlaho-Bulgar și puterile cruciadei în timpul domniei țarului Boril Asan (1207-1218). De la conflict armat la colaborare politică și militară // *Tyragetia*. Serie nouă, vol. X [XXV]. №. 2. Istorie. Muzeologie. Chișineu: Muzeul național de istorie a moldovei, 2016. P. 35-52
69. Mărculeț V., Mărculeț I. Posada. Considerații asupra localizării confruntării munteano-maghiare din 9-12 noiembrie 133 // *Anuarul Muzeului Marinei Române*. T. XV. Constanța: Muzeului Marinei Române, 2012. P. 111-125.
70. Marienescu A. M. Negru Vodă și epoca lui // *AAR. Memoriile Sectunii Istorice*. Seria 1. T. XXXI. București : Institutul de Arte Grafice, Carol Göble s-sor Ioan St. Rasidescu, 1909. P. 529-557. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/NegruVoda/Untitled.pdf>
71. Moravcsik Gy. *Byzantinoturkica*. Vol. 1 – 2. Leiden: Brill, 1983. 730 s.
72. Rady M. The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A translation // *Slavonic and East European Review*. 87 (4). London: School of Arts and Social Sciences, 2009. P. 681 – 727 <http://discovery.ucl.ac.uk/18975/1/18975.pdf>
73. Rásonyi L. Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas // *Archivum Europae Centro Orientalis*. Vol. I, Budapest, 1935. P. 221-253
74. Spinei V. *Moldavia in the 11th-14th Centuries*. București: Academiei Române, 1986. 277 p.
75. Spinei V. *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden – Boston: Brill, 2009. 565 p.
76. Stoyanow V. Cumanian Anthroponymics in Bulgaria during the 15th Century // *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafchievae*. Sofia: Amicita, 2001. P. 315 – 332 http://www.ihist.bas.bg/CV/Valery_Stojanow/VS_Anthroponymis.htm
77. Stoyanow V. *Kumans in Bulgarian history // The Turks*. – Ankara: Yeni Türkiye Yayinlary, 2002. Vol. I. P. 680-692.
78. Stefanescu D. B. *Vlahii balcanice și relațiile lor cu Bizanțul. 1185-1204 // Dacoromania*. № 28. Alba-Iulia: Editura Academiei Române, 2006. <http://www.dacoromania-alba.ro/nr28/vlahii.htm>
79. *The New Cambridge Medieval History*. Vol. IV. c.1024-1198. Part. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. XXII, 917 p.
80. Vasary I. *Origins and possible Cuman affiliations of the Asen dynasty // Archivum Ottomanicorum*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 1994. Vol. 13. P. 335-345.
81. Vasary I. *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. XVI, 230 p.
82. Wolff R. *The Second Bulgarian Empire. It's origin and history to 1204 // Speculum*. Volume 24. Issue 2. April 1949. Cambridge Mass.: The Medieval Academy of Ameica, 1949. P. 167-206. <http://groznejat.tripod.com/bulgar/wolff.html>
83. Xenopol A.D. *Istoria Românilor din Dacia Traiana Din Vremile cele mai până la întemeierea țarilor romîne (cu patru hărți)*. Iasi, 1888. Vol. 1. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/Xenopol-vol1/index.htm>
84. Xenopol A. D. *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Vol. II: *Istoria medie*. Partea 1. Iași: Tipo-litografia H. Goldner, 1889. 590 p. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/Xenopol-vol2/index.htm>